

Alcoholgebruik bij jonge adolescenten: Verschillen naar onderwijsvorm

Hans BERTEN en Nicole VETTENBURG

Bij vele jongeren start het alcoholgebruik tijdens de adolescentieperiode. Dit is niet zonder risico's. Meerdere studies tonen aan dat hoe jonger men start met het drinken van alcohol, hoe groter de kans op problematisch drinken op latere leeftijd (Baumeister & Tossmann, 2005). De aanpak en preventie van dit probleem vragen een degelijke kennis over de oorzaken van alcoholgebruik.

Meerdere West-Europese landen kennen een gestratificeerd schoolsysteem waarbij jongeren op basis van hun capaciteiten en prestaties in klassen worden gegroepeerd. Uit een aantal studies blijkt dat het problematisch drinken meer voorkomt bij leerlingen uit de beroeps- en technische richtingen dan bij hun leeftijdsgenoten uit het algemeen vormend onderwijs (Doku, Koivusilta, Rainio, & Rimpelä, 2010; Vereecken, Maes, & De Bacquer, 2004).

Heeft dit te maken met de familiale achtergrond van de leerlingen dan wel met de onderwijsvorm waarin zij schoollopen? Deze vraag wordt hier verder onderzocht.

Een mogelijke verklaring

Een mogelijke verklaring van deze verschillen naar onderwijsvorm kan gezocht worden in de maatschappelijke kwetsbaarheid van deze leerlingen (Vettenburg, 1988). Leerlingen uit sociaal zwakke gezinnen (arme gezinnen met laag opgeleide ouders en gezinnen van allochtone afkomst) riskeren tijdens hun schoolloopbaan terecht te komen in een neerwaartse spiraal van maatschappelijke kwetsbaarheid. Door de culturele kloof tussen datgene wat zij thuis leerden en datgene wat van hen in de school wordt verwacht, worden deze leerlingen minder aanvaard en gestimuleerd door de leerkracht. Leerkrachten hebben minder positieve verwachtingen ten aanzien van deze leerlingen en ervaren hen als onhandelbaar en tegendraads (Bowles & Gintis, 1976; Pelleriaux, 2001; Vettenburg, 1988). Bij deze leerlingen komt de positieve binding met de school niet of moeilijk tot stand. Dit laat zich voelen in een verlaagde interesse en inzet voor de leerstof, de ontwikkeling van een negatief zelfbeeld, een weinig rooskleurig toekomstperspectief, gevoelens van uitsluiting, nutteloosheid en gespannen relaties met het schoolteam (Pelleriaux, 2001; Van Houtte, 2006; Vettenburg, 1988).

Deze leerlingen met dergelijke ervaringen worden dan ook moeilijker, veroorzaken tuchtproblemen en worden vaker gestraft. Zij zoeken steun bij een *peergroup* met dezelfde negatieve ervaringen. In zo'n groep poogt men het eigen falen als het ware om te buigen door eigen waarden te ontwikkelen die ingaan tegen de conforme waarden: wie zich op school goed gedraagt is een doetje en wie de toorn van de leerkracht (en later de politie) durft te trotseren is een held (Vettenburg, 1988). In hun cultuur wordt veel belang gehecht aan machogedrag (Askew & Ross, 1990; Epstein, 2009; Mac an Ghail, 1994; Willis, 1977). Zij zoeken compensatie voor hun falen en frustraties door het stellen van delinquent gedrag, spijbelen, alcohol- en druggebruik, enz. (Fletcher, Bonell, Sorhaindo, & Strange, 2009).

De kloof tussen de culturele kenmerken van het gezin en de school bepalen in belangrijke mate de schoolervaringen en de onderwijsvorm waarin men terecht komt. Binnen de onderwijsvormen ontwikkelen zich specifieke socialisatieprocessen en gemeenschappelijke ervaringen die toelaten te spreken van specifieke subculturen (Bourdieu & Passeron, 1977; Pelleriaux, 2001).

Binnen deze bijdrage onderzoeken wij de samenhang tussen problematisch alcoholgebruik en de onderwijsvorm die leerlingen volgen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van gegevens uit de ISRD2-studie (The International Self-report Delinquency Study-2), meer bepaald gegevens uit vier landen, nl. België, Nederland, Duitsland, en Oostenrijk.

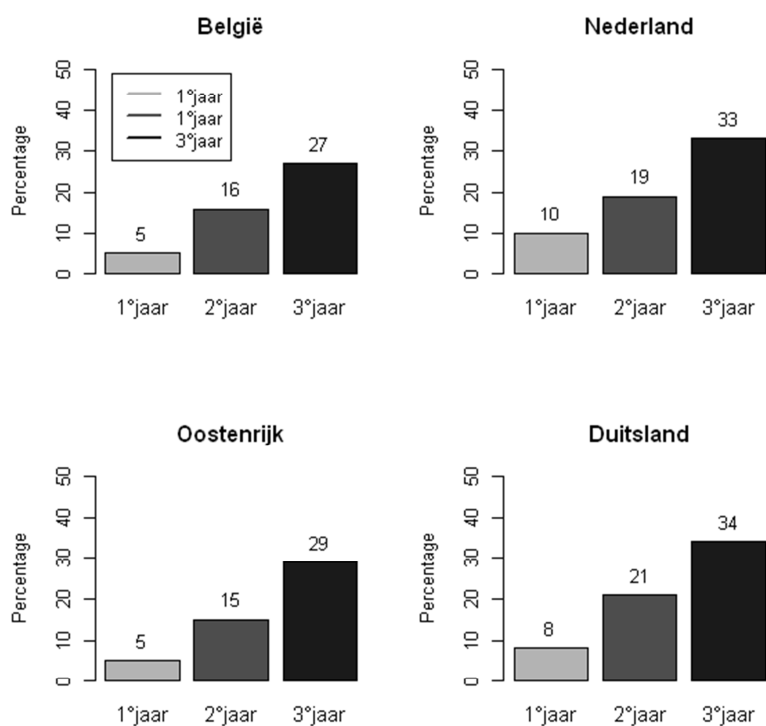
In de ISRD2-studie worden, aan de hand van een vragenlijst, leerlingen uit het eerste, tweede en derde jaar secundair onderwijs bevroegd over een hun alcohol- en druggebruik en een groot aantal mogelijk oorzakelijke factoren. In dit artikel wordt de vergelijking gemaakt tussen vier West-Europese landen, nl. België, Nederland, Duitsland en Oostenrijk. Deze landen werden geselecteerd omdat zij een min of meer gelijkaardig patroon van alcoholgebruik bij jongeren hebben, maar ook omdat deze landen een gestratificeerd schoolsysteem kennen vanaf het eerste jaar secundair onderwijs, nl.

leerlingen moeten vanaf het eerste studiejaar kiezen voor een bepaalde studierichting. Omdat het onderwijssysteem in België, Nederland, Duitsland en Oostenrijk niet helemaal vergelijkbaar is inzake onderwijsvormen hebben wij voor de analyses gekozen voor een tweedeling: de A-groep (dit zijn de leerlingen in het algemeen vormend onderwijs) en de B-groep (dit zijn de leerlingen in alle andere onderwijsvormen).

Verschillen in alcoholgebruik

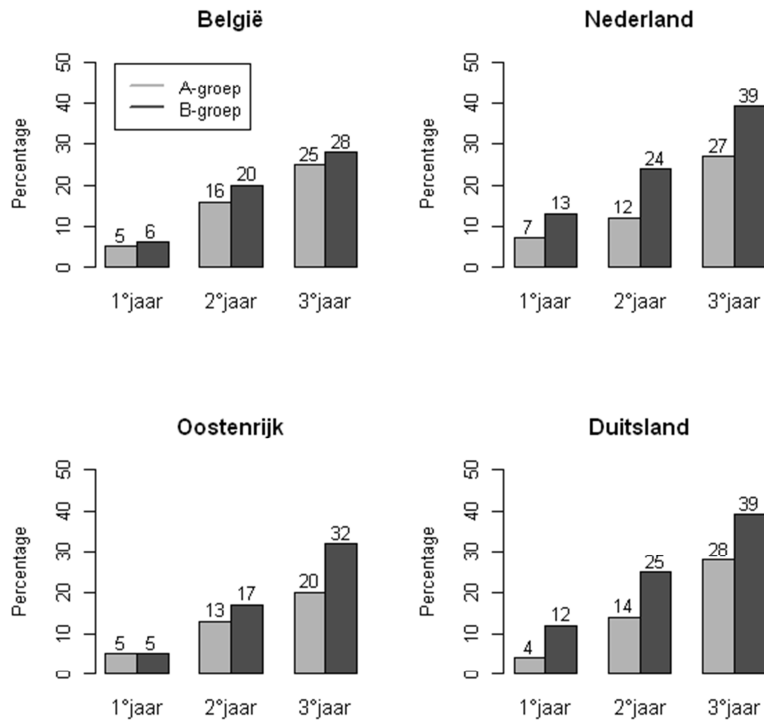
Figuur 1 geeft een zicht op het aantal probleemdrinkers per studiejaar en land. Het percentage 'binge drinkers', nl. leerlingen die antwoordden dat zij tijdens een laatste gelegenheid vijf of meer glazen alcohol dronken, ligt voor alle studiejaarred beduidend hoger in Nederland en Duitsland. In België en Oostenrijk zien wij dat in het eerste jaar 5% van de leerlingen op een laatste gelegenheid vijf of meer glazen alcohol drinken, in Nederland en Duitsland ligt dit bijna dubbel zo hoog (8 à 10%). In het derde jaar zijn de verschillen tussen de vier landen minder uitgesproken. De percentages variëren hier van 27% (België) tot 34% (Duitsland).

Figuur 1: Percentage binge drinkers naar studiejaar

Figuur 2 geeft de verdeling weer van het percentage binge drinkers, opgesplitst naar onderwijsvorm en studiejaar.

Figuur 2: Percentage binge drinkers naar onderwijsvorm en studiejaar

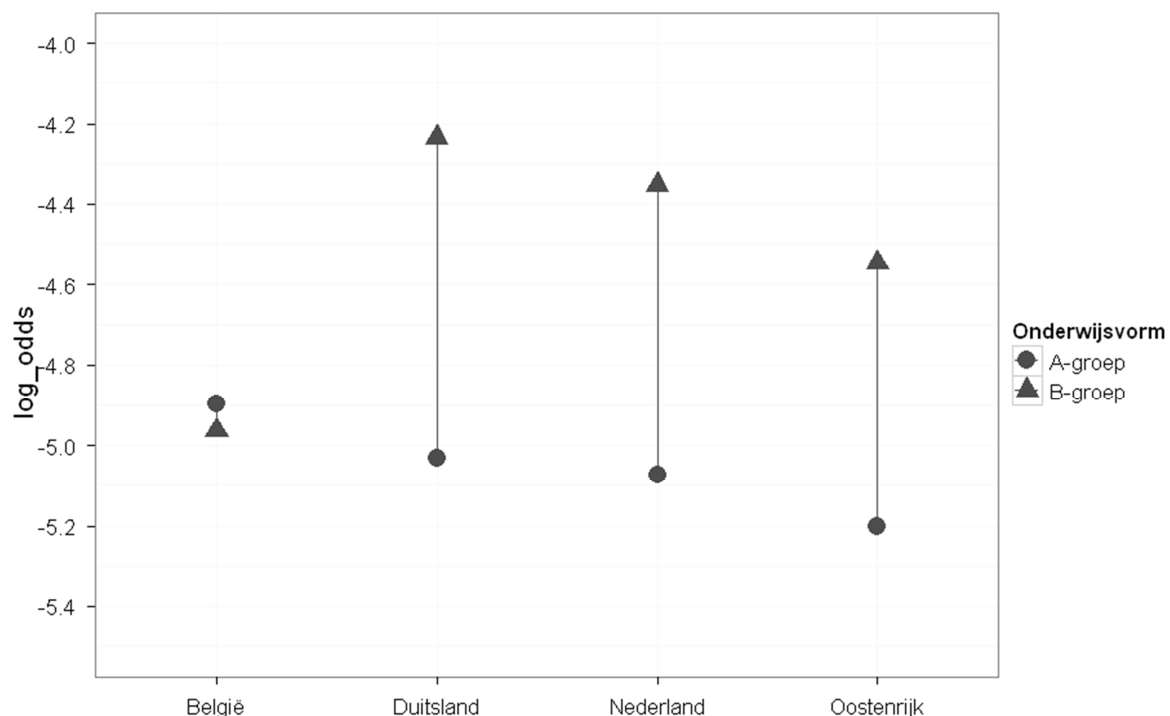
Wij stellen vast dat in alle studiejaar leerlingen uit de A-groep (algemeen vormend onderwijs) minder problematisch drinken dan hun leeftijdsgenoten uit de B-groep (beroeps- en technisch onderwijs). Voor België zijn de verschillen tussen deze beide groepen niet zo groot en statistisch niet significant. In Oostenrijk zijn de verschillen enkel betekenisvol in het derde studiejaar. In Nederland en Duitsland zijn in elk studiejaar de verschillen tussen beide groepen significant. In deze landen wordt dus niet enkel meer en vroeger gedronken, ook de verschillen tussen de onderwijsvormen zijn hier het meest uitgesproken.

Verschillen in alcoholgebruik naar onderwijsvorm

In een volgende stap onderzoeken we of deze verschillen in alcoholgebruik blijven bestaan wanneer we controleren voor een aantal familiale achtergrondkenmerken van de leerling. Het is immers zo dat de instroom van leerlingen in beide onderwijsgroepen in sterke mate bepaald wordt door de socio-economische situatie van het gezin (Berten, Cardoen, Brondeel, & Vettenburg, 2012; Van Rossem, Berten, & Van Tuyckom, 2010). Het aandeel jongeren van allochtone afkomst en jongeren uit huishoudens met hoge werkloosheid en geringe materiële welvaart, is significant lager in de A-groep in vergelijking met de meer technische en beroepsgeoriënteerde onderwijsvormen. Deze selectieve instroom en het feit dat onderzoek bij volwassenen aantoonde dat zowel problematische alcoholgebruik als de factoren die aan de basis liggen van dit gebruik meer voorkomen in socio-economisch zwakke groepen (Huckle, You, & Casswell, 2010; Van Oers, Bongers, Van De Goor, & Garretsen, 1999), zouden er kunnen op wijzen dat de gevonden verschillen kunnen verklaard worden door de familiale achtergrondsituatie.

Aan de hand van een multivariate analyse worden de effecten van de onderwijsvorm op het problematisch drinken geschat, waarbij gecontroleerd wordt voor verschillen in familiale achtergrond¹ (figuur 3). De resultaten in figuur 3 tonen aan dat, in drie van de vier landen, de geobserveerde verschillen tussen de onderwijsvormen blijven bestaan, en dus niet te verklaren zijn door de verschillen in de familiale achtergrond van de leerling. Ook hier vormt België een uitzondering: er zijn geen betekenisvolle verschillen in binge drinken tussen leerlingen in de A-groep en leerlingen in de B-groep. Voor de drie andere landen geldt dat het problematisch drinken significant hoger ligt bij jongeren uit de B-groep (technische en beroepsrichtingen). Dat de gevonden verschillen tussen onderwijsvormen niet louter te verklaren zijn door familiale achtergrondkenmerken wijst er dus op dat de school als omgeving verschillen tussen leerlingen inzake drinkgedrag bestendigt en zelfs verstrekt.

Figuur 3: Effecten van onderwijsvorm op binge drinken, gecontroleerd voor verschillen in studiejaar, geslacht, etnische achtergrond, en socio-economische status van de ouders (logistische multilevel analyse)

Enkele besluiten

In dit artikel gingen we na of problematisch alcoholgebruik in de vroege adolescentie verschilt naargelang de onderwijsvorm waarin de leerling les volgt en dit los van zijn/haar socio-economische achtergrond. Wij onderzochten dit in vier West-Europese landen waarin een gestratificeerd onderwijssysteem bestaat. Wij vonden dat problematische alcoholgebruik, of binge dinken (vijf glazen of meer tijdens de laatste gelegenheid), procentueel meer voorkomt bij leerlingen uit de beroeps- en technische richtingen dan bij hun leeftijdsgenoten in het algemeen vormend onderwijs. Deze effecten van onderwijsvorm zijn niet te verklaren door de verschillen in socio-economische achtergrondkenmerken van de leerling.

De vaststelling dat er geen betekenisvolle verschillen werden gevonden tussen de onderwijsvormen in België is opmerkelijk en staat in contrast met bevindingen uit de HBSC-studie (Health Behaviour in School-aged Children) (Vereecken et al., 2004). Deze laatste studie focust op een oudere leeftijdsgroep, namelijk leerlingen in het derde tot zesde jaar van het secundair onderwijs. Mogelijks

¹ De socio-economische achtergrondvariabelen waarvoor in het multivariaat model gecontroleerd werd zijn: graad (1°, 2° en 3° jaar secundair onderwijs), geslacht (man vs. vrouw), etnische achtergrond (allochtoon vs. autochtoon), ouderlijke werkstatus, materiële welvaart, en buurtorganisatie.

kan onze bevinding verklaard worden door het specifieke karakter van het secundair onderwijs. Het volledige pallet aan onderwijsvormen is maar echt zichtbaar vanaf het derde jaar. In het eerste en tweede jaar is er enkel het onderscheid tussen de A-klas enerzijds en de B-klas en 2BVL (2° Beroepsvoorbereidend leerjaar) anderzijds. De B-klas kent een zéér specifiek statuut en is enkel bedoeld voor een kleine groep leerlingen die een achterstand opliepen in de laatste jaren van het basisonderwijs en dus nog niet klaar is voor de stap naar de secundaire school (Nicaise, 2008). De definitieve keuze om een bepaalde studierichting te volgen wordt uitgesteld tot het derde jaar secundair onderwijs. Dit verklaart waarom in de eerste twee jaren bijna 85% van de leerlingen in de A-klas zit (een percentage dat veel hoger is dan in de andere drie landen). De samenstelling van de A-klas is dus in de eerste twee jaren nog héél heterogeen en mogelijks heeft het zogenoemde watervalmechanisme zich hier nog niet ingezet. Dit “waterval” mechanisme hangt samen met het hiërarchisch denken in het huidig Vlaams onderwijslandschap en verwijst naar de praktijk waarbij minder goed of slecht presterende leerlingen steeds verder doorverwezen worden naar “gemakkelijkere” en dus lager gerangschikte onderwijsvormen.

Het feit dat leerlingen uit de beroeps- en technische richtingen meer problematisch drinken dan leerlingen uit het algemeen vormend onderwijs kan een verhoogd risico inhouden om op latere leeftijd problematisch te drinken, maar ook om andere gezondheidsgerelateerde problemen te kennen (Hanson & Chen, 2007). Dit betekent dat leerlingen uit beroeps- en technische richtingen een dubbel risico lopen. Enerzijds door hun familiale achtergrond: zij worden vaker gerekruteerd uit meer maatschappelijk kwetsbare groepen. Anderzijds door hun schoolomgeving zelf, omdat deze omgeving de leerlingen socialiseert in welbepaalde jeugdculturen. Een deel van deze socialisering verloopt bewust en maakt deel uit van de schoolcultuur; een groot deel verloopt eerder onbedoeld en is het gevolg van de interacties tussen de leerlingen onderling en tussen de leerlingen en de leerkrachten. De bevindingen corresponderen met inzichten uit theorieën die de samenhang benadrukken tussen het onderwijs en de reproductie van ongelijkheid en maatschappelijke kwetsbaarheid (Bourdieu & Passeron, 1977; Vettenburg, 1988).

De bevinding dat er duidelijke verschillen zijn in alcoholgebruik naargelang de onderwijsvorm die een leerling volgt, heeft ook maatschappelijke gevolgen. Onderwijs is een sociaal recht en wordt verondersteld gelijke kansen te bieden aan *alle* kinderen. Er heerst echter meer en meer consensus dat in landen met een sterk hiërarchisch en gesegregeerd onderwijssysteem, deze scholen zeer uiteenlopende vormen van ongelijkheden met zich meebrengen. Deze ongelijkheden betreffen niet alleen verschillen in onderwijs-gerelateerde aspecten (leeropportuniteiten, onderwijsprestaties, schooluitval, toekomstige studie- en beroepsaspiraties, etc) (Jacobs & Rea, 2011) maar ook verschillen in gezondheidsgerelateerde gedragingen zoals seksueel gedrag (Van Rossem et al., 2010). Deze studie toont aan dat dit eveneens geldt voor het drinkgedrag.

Onze resultaten hebben ook implicaties voor het gezondheidsbeleid op school. Scholen zijn één van de belangrijkste milieus voor het aanleren van gedragspatronen en vaardigheden. Hoewel gezondheidseducatie een deel vormt van het curriculum in alle onderwijsvormen, dient toch bijzondere aandacht te gaan naar leerlingen uit beroeps- en technische richtingen. Is de gezondheidseducatie in deze onderwijsvormen wel voldoende aangepast aan de specifieke noden van deze leerlingen. Moet er niet meer worden vertrokken van hun leefwereld en hun nood aan informatie (Van Rossem et al., 2010). Deze vragen zijn in het bijzonder relevant gegeven het feit dat maatschappelijk kwetsbare groepen vaak moeilijker worden bereikt door traditionele preventiekanalen en -methoden.

Op schoolniveau is het belangrijk dat er gewerkt wordt aan een positief schoolklimaat. Het opstarten en ondersteunen van de leerlingenraad, het zorgen voor een aangename infrastructuur en het bevorderen van positieve contacten tussen leerkracht en leerling vormen hier belangrijke ingrediënten. Dergelijke maatregelen hebben een directe invloed op het middelengebruik, zoals blijkt uit de VAD-leerlingenbevraging (Kinable, 2010): leerlingen die een goede schoolsfeer en een goede relatie met leerkrachten rapporteren, gebruiken minder alcohol en drugs.

Leerkrachten, leerlingbegeleiders, directies, CLB-ers, welzijnswerkers die willen werken rond aanpak en preventie van alcoholgebruik bij jongeren, kunnen heel wat informatie en tips vinden op de website van de VAD (Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen, www.vad.be). Dit is de overkoepelende organisatie van het merendeel van de Vlaamse organisaties die werken rond de thematiek van alcohol en illegale drugs. De VAD heeft al sinds begin de jaren '90 een programma ontworpen (Drugbeleid op School), dat scholen ondersteuning biedt bij het planmatig omgaan met alcohol- en drugthema.

Hans BERTEN en Nicole VETTENBURG

Universiteit Gent, Vakgroep Sociale Agogiek
H. Dunantlaan 2, te 9000 Gent

hans.berten@ugent.be

nicole.vettenburg@ugent.be

www.aaaprevent.eu

Referenties

- Askew, S., & Ross, C. (1990). *Boys don't cry: Boys and sexism in education*. Buckingham: Open University Press.
- Baumeister, S. E., & Tossman, P. (2005). Association between early onset of cigarette, alcohol and cannabis use and later drug use patterns: An analysis of a survey in European metropolises. *European Addiction Research, 11*(2), 92-98.
- Berten, H., Cardoen, D., Brondeel, R., & Vettenburg, N. (2012). Alcohol and cannabis use among adolescents in Flemish secondary schools in Brussels: The effects of type of education. *BMC Public Health, 12*(215).
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Bowles, S., & Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America: Educational reform and the contradictions of economic life*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Doku, D., Koivusilta, L., Rainio, S., & Rimpelä, A. (2010). Socioeconomic differences in smoking among Finnish adolescents from 1977 to 2007. *Journal of Adolescent Health*(47), 479-487.
- Epstein, D. (2009). *Failing boys? Issues in gender and achievement*. Buckingham: Open University Press.
- Fletcher, A., Bonell, C., Sorhaindo, A., & Strange, V. (2009). How Might Schools Influence Young People's Drug Use? Development of Theory From Qualitative Case-Study Research. *Journal of Adolescent Health, 45*(2), 126-132.
- Hanson, M. D., & Chen, E. (2007). Socioeconomic status and health behaviors in adolescence: A review of the literature. *Journal of Behavioral Medicine, 30*(3), 263-285.
- Huckle, T., You, R. Q., & Casswell, S. (2010). Socio-economic status predicts drinking patterns but not alcohol-related consequences independently. *Addiction, 105*, 1192-1202.
- Jacobs, D., & Rea, A. (2011). *Verspild talent: De prestatiekloof in het secundair onderwijs tussen allochtone en andere leerlingen volgens het PISA-onderzoek 2009 [Wasted talent: The performance gap in secondary school between minority and other students according to the PISA study 2009]*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kinable, H. (2010). *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school: Syntheserapport schooljaar 2008-2009 [VAD student questionnaire as part of the drug policy on school: Synthesis report for the school year 2008-2009]*. Brussel: VAD, Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen.
- Mac an Ghail, M. (1994). *The making of men: Masculinities, sexualities and schooling*. Buckingham: Open University Press.
- Nicaise, I. (2008). Ongelijkheid en sociale uitsluiting in het onderwijs: een onuitroeibaar kwaal? [Inequality and social exclusion in education: an uneradicated evil?]. In I. Nicaise & E. Desmedt (Eds.), *Gelijke kansen op school: het kan! Zestien sporen voor praktijk en beleid [Equal school chances: it is possible! Sixteen trails for practice and policy]* (pp. 21-53). Mechelen: Plantyn.
- Pelleriaux, K. (2001). *Demotie en burgerschap: De culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij [Demotion and citizenship: The cultural construction of inequality in the knowledge society]*. Brussel: VUB Press.
- Van Houtte, M. (2006). School type and academic culture: evidence for the differentiation-polarization theory. *Journal of Curriculum Studies, 38*(3), 273-292.
- Van Oers, J. A. M., Bongers, I. M. B., Van De Goor, L. A. M., & Garretsen, H. F. L. (1999). Alcohol consumption, alcohol-related problems, problem drinking, and socioeconomic status. *Alcohol & Alcoholism, 34*(1), 78-88.
- Van Rossem, R., Berten, H., & Van Tuyckom, C. (2010). AIDS knowledge and sexual activity among Flemish secondary school students: a multilevel analysis of the effects of type of education. *BMC Public Health, 10*.
- Vereecken, C. A., Maes, L., & De Bacquer, D. (2004). The influence of parental occupation and the pupils' educational level on lifestyle behaviors among adolescents in Belgium. *Journal of Adolescent Health, 34*(4), 330-338.
- Vettenburg, N. (1988). *School ervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid. Een theoretische en empirisch onderzoek in het beroepsonderwijs [School experiences, delinquency and societal vulnerability. A theoretical and empirical study in vocational education]*. Leuven: KUL. Faculteit Rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, strafvordering en criminologie.
- Willis, P. (1977). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. New York: Columbia University Press.